

skaber og rester af befæstninger og kirker. De fine kort er en vigtig hjælp til at følge argumentationen og skaber overblik. Et særligt scoop er de flotte billeder fra en estisk og en litauisk dokudrama fra 2012 og 2018. Det bliver jo aldrig som at være der selv. Skuespillernes tænder og hud er for fine, og tøj og våben er ikke slidte, men der er kælet for detaljerne, og alt udstyret ser ud til at være så autentisk, som man nu kan lave det i dag. I modsætning til billeder af støvede museumsgenstande er de moderne film med til at understrege en af bogens pointer: Historien drejer sig om rigtige mennesker og kamp på liv og død.

Bogen er ikke uden skønhedsfejl. En spændende analyse af Ribe Domkirkes trekantsrelief som korstogspropaganda taler om en figur, hvis identitet afsløres af bogstaverne A og W. Det skulle nok have været de græske bogstaver alfa og omega, og alligevel ville alle læsere måske ikke have Johannes Åbenbaring 22,13 så præsent, at de straks tænkte Jesus. Ikke alle ved, hvornår det tredje korstog til det Hellige Land var (1189-92), eller at Fellin og Viljandi – hvor flaget måske i virkeligheden faldt ned i 1208 og ikke i Tallinn i 1219 – er samme lokalitet.

Det er småting. Bogen er spændende, giver en glimrende oversigt og samtidig en række forslag til nytolkninger af enkeltheder og af en større sammenhæng for det danske militære engagement i Estland og Livland i begyndelsen af 1200-tallet. Den kan varmt anbefales til forskning, undervisning og almindelig fornøjelseslæsning.

Kurt Villads Jensen

| ULLA KJÆR, MICHAEL BREGNSBO, EVA DE LA FUENTE PEDERSEN, CLAUS RØLLUM-LARSEN & PETER THYSSEN, FOTOS AF ROBERTO FORTUNA: *Holmens Kirke*, Gads Forlag, København 2019, 240 s., 299,95 kr.

Holmens Kirke fejrede i september 2019 sit 400-års jubilæum. For 100 år siden skete det med Marineministeriets udgivelse af Louis Bobés store *Bremerholms Kirke og Menighed 1619-1919*. Bygningerne er beskrevet i *Danmarks Kirker*, så det grundlæggende arbejde er gjort. Man kunne have lavet en bog, der beskrev de sidste 100 års historie. Det havde været en lejlighed til at grave dybt, men menighedsrådet har ønsket en bredere beskrivelse af kirkens historie, af kirkemusikkens historie, kirkens moderne funktioner som storbykirke og for søværnets personel. Den moderne æstetiserende billedside af Roberto Fortuna understøtter dette valg.

På 240 sider fortælles historien. Michael Bregnsbo er rammefortælleren. Han lægger kort op til Ulla Kjærs bygningshistorie. Her er den

i gode hænder hos en inspektør på Nationalmuseet med adgang til et meget stort materiale om kirkens historie. Det er en kompetent historiefortælling, der ikke fortaber sig i detaljer, ikke har ophold og dybdeboringer, der kunne konkretisere den fremmede fortids greb og vaner. Ulla Kjær gør opmærksom på, at altertavlen og prædikestolen fra den første kirke i 1661 bortsolgt til henholdsvis Grenå Kirke og Hornbæk Kirke på Djursland, men finder ikke anledning til at sige lidt om hyppigheden af sådanne salg af kirkeinventar i tiden. Også inventardele fra Christianshavns Kirke solgtes til fattige jyske kirker, der således fik usædvanligt godt inventar. Der er mange gode observationer i Ulla Kjærs beskrivelse af bygningen, men hun kunne have ofret en henvisning til Erik A. Niensens *Gådetale* fra 2018, da det er hans for tjeneste at have påvist forlæggene for emblemerne i Gabriel Jacobsen Kyngs kirkestol. Når der faktisk er gjort nye erkendelser, bør de være med. Ulla Kjær skriver ofte, men ikke altid, ligefremt.

Kirkebeskrivelsen ledsages af fine historiske fotos, der gør det muligt at sammenligne dengang og nu. Skønt man ikke kunne stille sit ur efter Holmens Kirkes, havde den dog en forbindelse til den nøjagtige tidsmåling, der var mulig og nødvendig for navigation. Fra kirken går Kronometertrappen ned til vandspejlet i kanalen. Herfra var det, at de tilrettede kronometre blev sejlet ud til flådens skibe. På et foto fra 1872 ses trappen smukt, men siden er den suppleret med en pontonkaj med bildæk som fendere, hvilket såmænd kan ses på bogens forsidefoto. Levende byhistorie!

Sagen om opførelse af et menighedshus i 2007 fortæles ret grundigt, uden at det erindres, hvem det var, der gennem en mediestorm skød projektet ned. Sagen skabte iskold luft mellem en kongelig bygningsinspektør og en fondsdirektør. Men et menighedshus blev da bygget, nu i direkte forbindelse med kirkebygningen.

Kunsthistorikeren Eva de la Fuente Pedersen tager os med til de bruskarokke inventardele, alter og prædikestol. Hun fortæller om Abel Schrøder den Yngres værk og får sat en god karakteristisk på det stilistiske ved at benytte ordet „sejtflydende“, netop i modsætning til den mere spændstige billedsnekker Lorentz Jørgensen med de dybe skæringer. Hun antyder en spændende ikonografi på prædikestolen, men får desværre ikke mulighed for at udfolde den. Ærgerligt. Ulla Kjær tager sig derpå af de mindre inventardele, men sprogligt spænder beskrivelsen her til tider ben for sig selv. Antemensalet med årstallet 1809 hævdes at være fra 1808. Blandt nye liturgiske genstande er Hendes Majestæt Dronningens, der finder deres beskrivelse i bogen.

Måske er det en utaknemmelig opgave at skrive om sager, der er beskrevet før, men Michael Bregnsbo får i sine bidrag vristet sig fri af den rene reproduktion, fordi han anlægger en statistisk-sociologisk

vinkel på sagen. Han ser samspillet mellem de mange interesser og aktører, der er samlet omkring kirken, og han anskuer kirkens økonomi ud fra ændringer i disse relationer. Dermed får hans afsnit om kirkens menighed, dens ansatte og dens liv en dynamisk karakter, der fanger læseren. Hvem var det, der betalte for stolestader? Ja, det ændrede sig markant i moderne tid. Det var ikke længere flådens officerer, men et bredere udsnit af over- og mellemklassen. Tilsvarende ændringer kan han påvise med hensyn til begravelserne i kirken i det fremragende afsnit om begravelser i kirke, kapel og krypt. Her får man et nyt historisk perspektiv. Det er hele dødsopfattelsen og forståelsen af mindet og efterlivet, der er blevet ændret. Ifølge Bregnsbo kan Holmens Kirke ikke betegnes som et dansk Panthéon eller Westminster Abbey, dertil er udvalget af grave for tilfældigt. Ulla Kjær griber bolden og beskriver kirkens begravelsespladser både rundt om kirken og på Holmens Kirkegård. Det er en god beskrivelse, en promenade blandt de mange forskellige grave, der tæller ingeniører, finansmænd, digtere og kunstnere foruden det, hun kalder gravhøjen for de faldne fra Slaget på Reden i 1801. Sådanne høje hedder dødemandsbjerge i Vestjylland, og det er nu spørgsmålet, om det er hedenold, der sætter sig igennem her. Kjær siger selv, at grottemotivet henviser til den klippegrotte, Kristus opstod fra. Det kan diskuteres; gravmindet blev en art protodemokratisk erindringssted, da menige og officerer begravedes sammen i denne massegrav.

Det musikhistoriske afsnit af Claus Røllum-Larsen er velskrevet. Her følges ikke mindst kampen mellem de musikalske skoler i 1800-tallet på nært hold. Thomas Laub satte tonen for kirkens musikalske stil fra 1891. Peter Thyssen skriver ikke historisk, men aktuelt om kirkens funktioner, om menigheden og præsternes opgaver. Historien står her som bagtæppe for det aktuelle arbejde. Rundt om i bogen er der en art faktasider om personer med tilknytning til kirken, atter lidt tilfældigt, kalejdoskopisk, ikke fordybelser i livsskæbner eller indsætter for kirken og menigheden. Man savner i bogen oplysninger om menighedsrådets sammensætning gennem de sidste 100 år. Det er atypisk ved at rumme mange højtstående flådeofficerer. Man savner oplysninger om markante præster siden 1919. Michael Neiiendam, der også var kirkehistoriker, forbigås, og Claus Harms, der i hele 24 år frem til 2001 var Holmens provst, er frapperende fraværende. Han var i sin embedsperiode dybt engageret i kirkelige og nationale opgaver, herunder formand for Dansk Sømandskirke i Fremmede Havne.

Bogen er flot, men retter sig fortrinsvis til den, der gerne vil have god besked om kirken og dens ældre historie. Som sådan tjener den fornemt sit mål.

Carsten Bach-Nielsen